

מצות תכלת בזמנו

העולה מדברי רבותינו ז"ל אודות מצות התכלת וחובה בזמן הזה

בראשונים מבואר שניתן להחזיר את התכלת בזה"ז • תכלת עשויה מדם חלזון, דהיינו שבלול • בתנ"ך ובחז"ל מבואר שהתכלת היתה נפוצה גם אצל אומות העולם • ידוע על שבלול אחד בלבד ששימש לעשיית צבע כחול, והוא החלזון הנקרא פורפורא • השבלול הזה מתאים לכל הידוע לנו על חלזון התכלת • מחז"ל מוכח שלא היתה עוד תכלת פסולה מחלזון דומה • מבואר מדברי חז"ל וחכמי ישראל שהפורפורא הוא חלזון התכלת

גדר מצות תכלת בציצית

כתב הרמב"ם (פ"א מה' לציצית ה"ג) "במצוה זו שני צויות, שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת."

ואיתא בגמרא (מנחות מג:) "גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת" [מכלל שאינה ירשות בלבד].^א

וכתבו התוספות (נצח מלע"א ס"א: ד"ה שחולה) שמי שאינו מטיל תכלת בטליתו "עובר על מצות ציצית". וכן איתא בס' ערוגת הבשם (מאחד מתלמודי צעלי התוספות, ח"ג ע' 210) "מי שהיו לו שני מינין [לבן ותכלת] ולא היה רוצה לעשות כי אם ממין אחד, מכין אותו עד שתצא נפשו כדין כל מצות עשה."^ב

ועי' בשו"ת בית הלוי (ה"א ס"י מג) שכתב שמי שיש לו תכלת ומטיל לבן בלבד, עובר על כל תגרע' (וכ"כ השפ"א אמת ר"ה כח), ונראה שכן דעת המ"ב בזה"ל ס"י לז ד"ה יניח, וכ"כ הגר"פ פערלא זצ"ל בפירושו לכה"מ לרס"ג מזה"ז.

מצות תכלת בזמן הזה

כתב המהרי"ל (ש"ת האלפ"ק ס"י ט: "ד...וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלקולו שיהא התכלת מצוי, כש"כ למאי דכתב סמ"ג (ע"ה טו) דאיתו דג חלזון הוא בים המלח" וכתב סימנין בקל היה לעשות תכלת...").

וכן כתבו החמדת שלמה, המלבי"ם, והעולת תמיד, שייתכן שיחזור קיום מצות תכלת (המ"ב פ"א ע"ה ס"י ט כג – "אין הדבר מוכרח שלא ימצא תכלת אף בזה"ל אם נעמוד על כל הדיוקות כמו שהעתיק הרמב"ם ז"ל בזה"ל לציצית"; המלבי"ם באלפ"ק החיים ס"י ט מא – "ועי' בשו"ת הרד"ק וס' תרפה, ואפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין יודעין לזהו עכ"ל, ולפי"ז י"ל דגם בסדין לציצית יש חשק דשמו ילמדו [לעשות תכלת בזה"ז]; ועולת תמיד ט, ג, והוצא במ"ב ס"י ט בשעה"ל אות כג – "דשמו יתגלה תכלת ויבוא לידי איסורא לכלאים").

גם בדברי גדולי הראשונים מצינו אסמכתאות לזה:

הרי"ף והרא"ש (הל' קטנות סוף מס' מנחות; וכ"ה גם בעיטור, ר"ה, נמוק"י, ריב"ן ועוד) הביאו הלכות של תכלת על אף שאין דרכם להביא הלכות שאין נהוגות בזמן הזה.

ובספר החינוך איתא "וזה ימים רבים לישראל לא שמענו מי שזכה לתכלת בטליתו" (מזה שפ' ודייק האדמו"ר מראדזין זצ"ל בספרו עין התכלת שמשמע מזה, שלא מצאנו – אלא אפשר הוא).

והרמב"ן כתב "והנה לבעל המאור, עכשיו במקומות הללו אין אדם צריך להטיל לבן לבדו" (מלחמות שנת יב: מדפי הרי"ף, והיינו שלדעת בעה"מ שהתכלת מעכבת את הלבן, עכשיו במקומות הללו – שאין תכלת – אין צורך לעשות לציצית ככלל, ודייק מזה הגר"פ פערלא זצ"ל ובקובץ נועם כה ע' קמ"א שצא"ר מקומות ייתכן שהתכלת מציין אף בזמנו).

מקור התכלת - החלזון

"תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, שלא מן החלזון – פסול" (תוספתא מנחות פ"ט הל' ג, ועי' ד"ה צ"ח) "שאין צו"כין תכלת אלא בחלזון", ועי' מנחות מז: "האי תכלתא היכי צבעיתו לה, מייחיתן דם חלזון", ועי' ברמב"ם פ"ב ה"א מה' לציצית.

חלזון הוא תולעת' בעל קונכיה, דהיינו שהוא מה שנקרא 'snail' באנגלית, ו'חלזון' או 'שבלול' בעברית (חלזון הוא תולעת – ראה רש"י סנהדרין לא. ד"ה חלזון, וכן בש"י עה"ת ויקרא כא כ ור"א"ם שם, רמב"ם שנת ס"י קלז, ר"ש ורמב"ד על ת"כ מאורע ה פרשתא א הל' יד, ועי' בירושלמי שנת פ"א ה"ג ובמפרשים שם וסדר מזה שחלזון חי יותר מן חרקים אלו יודעים שיש לו גידים ועצמות, וכלי זה היה נראה שאין לו, ובחי' המיוחדים להר"ן שנת קז. ש"י "שאין חלזון שהוא גוף אטום כחלזונות הללו שצאשפות ואינו צעל לציצית", וכן הוא בריב"ז א"ש עה. בשם הרמב"ן והר"ה. צעל קונכיה – ראה בדברים רבה ז יא, שה"ש רבה ז יא, פסיקתא דרב כהנא פ' בשלח, מדרש ההל"ם פ' כג "אל ולמד מן החלזון שכל זמן שהוא גדל נחתיקו גדל עמו", וכ"כ הערוך ערך חלזון ב', ומוסף הערוך ערך חלזון ג', שהוא מוקף, וכן מפורש בפיהמ"ש להרמב"ם כל"ס פ' יב א, "ואו שקשך חלזון בראש: הוא האדף של צעל חי הימי הנקרא חלזון").

וכן פי' רש"י בהדיא (ע"ה כה) "משקדי חלזוני: לימ"ץ" בלע"ז", וכן איתא בפ' רבינו גרשום

(נכורות לה) "חלזון קורין בלעז לימ"ץ" [לימצא-'limace בצרפתית הוא הנקרא 'חלזון' או 'שבלול' בעברית ו'snail' באנגלית].

וכן נראה גם מפירושי רש"י והרא"ש על התורה (רש"י בדברים ח ד, ור"א"ש שם ח ד – שהעתיקו את המדרש שהבאנו לעיל "אל ולמד מן החלזון", רש"י העתיק 'חומט', במקום הגמילה 'חלזון', והוא עצמו תרגם 'חומט' ל'לימצא' בויקרא יא, ותגובה יא, כפי שמירגם גם 'שבלול' בשנת ע"ז; והר"ה שם כהז' 'שבלול' במקום 'חלזון').

וכ"כ כמה אחרונים בפירוש – שהחלזון הוא חומט' נהיינו חלזון בעל קונכיה, ה"ה: היעב"ץ (בסידורו כפי פרשת לציצית בקר"ש), המהרי"י כהן (חתן המהר"ל, כפי על מדרש תהלים הג"ל), התפארת ישראל (ע"פ הערוך, בהקדמתו לסדר מועד), התבואות הארץ (ח"צ פ"ח), המתנות כהונה והעץ יוסף (בדברים רבה הג"ל).

ראשי פרקים בתולדות התכלת

סמוך לסוף תקופת רבנן סבוראי נשתקעה צביעת התכלת מישראל, ונפסק קיום מצות תכלת.

בשנת תרמ"ז פרסם האדמו"ר מראדזין זצ"ל מאמר בשם 'שפוני טמוני חול' להוכיח שמוטל עלינו לחפש את התכלת, והעלה שם השערה שהדיוגן הוא החלזון, ובעקבות כך ניסה להחזירה למעשה.

האדמו"ר נסע לנאפולי שבאיטליה על מנת לבקר באקווריום שהיה שם, והחליט שהדיוגן המצוי שם אכן הוא הוא החלזון, ופירסם שיטתו בשנת תרמ"ח בספרו 'פתיל תכלת'.

בשנת תרמ"ט הצליח לעשות ממנו צבע כחול, ורבים מחסידיו וכן מקצת חסידי ברסלב החלו להשתמש באותה תכלת. אמנם, רוב גדולי דורו לא קבלו את הצעתו.

[המשך בעמוד הבא]

^א מהתוספתא והגמרא משמע שכל צבע בגוון התכלת שבא מכל חלזון [שהיה לפני חז"ל], כשר לתכלת, שהרי כתוב שתכלת באה מ'חלזון' סתם [ולא נתייחד סוג החלזון הכשר, בדרך שנתפרש בתוספתא שם בענין תולעת שני שהוא דוקא "מן התולע שבחרים, הביא שלא מן התולעת שבהרים פסולת"]; או ייתכן שאין יותר ממין אחד של חלזון שאפשר להוציא ממנו צבע תכלת [ולכן אם הצלחנו מוכרח שזה החלזון של חז"ל]. ועי' בפ' מהרי"א פולדא לירושלמי (כלאים ט א) ששבמאור מדבריו שכל הצורך בחלזון [והפסול בקלא אילן] הוא שיהיה הצבע מדבר "שיש בו רוח חיים" (וכמשמעות הירושלמי שמדובר שם בצבע ולא בחומר הצבע, שלומדים דיוקא מיתולעת). ונמסר בשם מרן הגר"ז הלוי זצ"ל (חי הגר"ז הוצאת מישור, עניינים בשי"ס, סי' ב, עי"פ דיוק מהרמב"ם, וכן נקט התפא"ר בקופת הרוכלין) שכל הפסול של קלא אילן הוא בגלל שאינו עומד ביפיו, אך צ"ע מהתוספתא הנ"ל.

^ב אך מ"מ אין פסול משום 'מן המותר בפיך'; עיין בשו"ת נוי"ב (מהדו"ת או"ח סי' א) ובשו"ת חת"ס (וי"ד רע) ובאבן האזל (פ"א מה' כלי המקדש ה"א), וכן בירר האדמו"ר מראדזין בספרו פתיל תכלת; והרדב"ז (מצודת דוד טו ע"ב) כתב בפירוש שהחלזון הוא בריה טמאה, וכן נקט מרן הגר"ז אלשיך זצ"ל בפשיטות שהוא מין טמא [קובץ תשובות ח"א סי' ט].

^ג עי"פ ספר המתרגם שם (בעמוד א'), וכ"ה בספר תרגום הלע"ז (ערך נימין, עי"פ רש"י כתי' פרמא), וכ"ה בהגו"צ במהדורת עוז וחדר, וכן תיקון במהדורת וגשל.

^ד המשווה בין מדרש הג"ל לדברי רש"י, יראה שדבריו שם הם העתק מהמדרש, ועי"ש ברבינו בחאי שהעתיק את כל דברי המדרש כצורתם וגם הוא כתב 'חומט' במקום חלזון.

^ה ועי' בבראשית רבה (פ"י נא א) "כמו שבלול תמס יהלך... כהדן כילי כילי לימצא" [המדרש עצמו מתרגם 'שבלול' כ'לימצא'].

^א וכתבו הנצי"ב (העמק שאלה, שאילתא קכו ב) והארצות החיים (סי' יג ב) שזה גם למאי דקיי"ל תכלת אינו מעכב את הלבן, וכן מוכח בדברי הרי"ף והרא"ש (על הגמ' שם) והרמב"ם (פ"ב ה"ב).

^ב לשון 'חובה' מופיעה לגבי התכלת בעוד ראשונים בסוגיית 'סדין בציצית' (שבת כה ב); והם: התוספות, הרמב"ן (במלחמות), הרשב"א, המאירי, תוס' הרא"ש, והר"ן (על הרי"ף); והרא"ש (תוס' הרא"ש יבמות ח: ד"ה מלמד) אף כינה מצות תכלת "עשה של חובה", וכ"כ הכובש (הקדמה ללבוש או"ח) "...שחיבי האדם ללבוש תכלת בציצית בכל יום אם ימצא וכו'".

^ג ואף שאמרו בגמ' (מנחות לה:) שאם אין לו תכלת צריך להטיל לבן, כבר כתבו האחרונים (שפת אמת סוכה לא:; קהילות יעקב ר"ה סי' ט"ז ועוד) שלא נאמר כל תגרע' אלא כשאפשר לו לעשות המצוה בשלמותה ולא עשאה, אבל כשאנסא אין בזה כל תגרע'. ועי' בבית הלוי (הני"ל) שביאר באופ"א.

^ד בא ליישב שיטתם של ר"ת והגאונים שגם בזמן שאין תכלת, בגד פשתן פטור מציצית [ואף מחוטי לבן], על אף שטעם הפטור [נזירה שמה יבוא לידי איסור שעטני על ידי הטלת חוטי קלא אילן במקום תכלת] נוגע רק בזמן שהתכלת מצויה.

^ה הסמ"ג העתיק את סימני החלזון מהרמב"ם (פ"ב מהלכות ציצית הל' ג), וביים המלח' כוונתו לים הגדול, וכן דרך הרמב"ם בכל מקום לקרוא לים הגדול 'ים המלח' [כ"כ נקרא בעברית אלכאור אל-מחאל' (עי' פיי מלח' כלאים ה"א) ובמקו"ש שם, וכן בקרית מלך למרן הגר"ח"ק שליט"א, וכ"כ הרד"ל בביאורו לפדרי"א פ"ח, והגר"ח"ק סופר שליט"א האריך בזה בקובץ בית אהרן וישראל גליון עז וכן ראה בפ' ר"ח פסחים כח:).

ואכן כך היא משמעות המילה 'חלזון' בערבית¹⁰ (ספר העקשים לר"א אבן ג'אלה, ערך ח-ז-ל:י; וע"ע בספר המלך המספיק לר' נתנאל הירשנבלום [תלמוד הרמב"ם] ערך 'חלזון' שכתב בפיוט: "חלזון... הוא 'אלחלזון' בערבי גם כן").

זהות חלזון התכלת

בחז"ל מבואר שהחלזון שממנו היו עושים את התכלת היה ניצוד בחלקו של זבולון, על חוף הים הגדול בין סולמא דצור וחילה (נחלקו של זבולון – מגילה ו, ותרנוס ויתנו פ' וחת הכרזה לג' יט, וספרי ס; על חוף הים הגדול – שנה כו.)¹¹

וידוע לנו מהנביאים והכתובים ומדברי חז"ל שאומות העולם השתמשו בצבע התכלת מהחלזון בימי קדם (וימיה יט, יחזקאל כג ו, ס כז ג, וס ס כד, דה"ב, ז, אסתר א ו, ס ס טו, וע"ע בראשית כב מקץ פ' ז"א וס מנחם גס שהשתמש בחלזון, שנה טו, עירובין לו, וכו' מדברי הרד"ק ס' תפעה והפני יהושע שנה עה.)

והנה בספרי חכמי או"ה¹² הוזכרה רבות צביעת צבע כחול¹³ וסגול מזן חלזון הנקרא **פורפרא**, אשר מקום עשייתו היתה בארץ ישראל באזור צור וצידון.

וכתב הראב"ה (נרדט ס' כה) "וגרסינן בירושלמי" – בין תכלת לכרתן, בין **פורפין** ובין פריסינן¹⁴ "פרסינן הוא התרגום ליוונית ליבגד צבוע בצבע של כרתי (אלה צעוד ערך כה"ל), הרי שגם 'פורפין' הוא תרגום של תכלת, ומשמעות 'פורפין' היינו 'דבר צבוע מהפורפרא'.

וכ"כ החוות יאיר (מקור חיים ס' יח ס"ק ז) בפירוש: "...דס חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלו"א [כחול], רק צבע פורפר¹⁵ [סגול] שנעשה מדם דג שנקרא הדג **פורפר**". וכ"כ השלטי הגיבורים (לר"א הרופא, תלמוד מהר"ם קז"ק, פ' עט): "...רמש הים שנקרא **פורפרא**, והוא החלזון שצובעין בו התכלת".¹⁶

גם היעב"ץ נקט שהתכלת והחלזון של או"ה הוא זה של חז"ל, שכן (מעפחת ספרי פ' ד) "ובענין צידת חלזון אמרו... מסולמא דצור ועד חיפה, וכדבר הזה ממש כתבו גם סופרי אומות העולם, כותבי ישובי המדינות והנמצא בה לצורך

¹⁰ ועיין ראב"ע (ויקרא יא ג), ש"ש כדמות ראייה מלשון ערבית ללשה"ק "בעבור היות שתי הלשונות קרובות" (ע"ע מגילה יח); וכל שכן לארמית (ע"י רמב"ן שמות לב, והקדמת ספר המעריף).

¹¹ וכן הוא במילונים של ערבית ופרסית עד היום, וכ"ה במילון סורית [ארמית מזרחית] מתקופת הגאונים.

¹² ועי' בס' כפתור ופרח (פ' יא, ח"ב ע' פג במהדורה החדשה) שהוכיח מגמ' זו שמקומות אלו הן מחלקו של זבולון, וכ"כ התפא"ר (בקפות הרוכלין). יש לציין שהעיר חיפה היתה מכונה אזל או"ה 'פורפירוס', ככת"ל על שם צביעת הפורפרא שהיתה שם.

¹³ עי"ש ברבא"ע (נוסח ב, מהד' מוסד הרב קוק, וכ"כ בגר"א שם) שמדובר בתכלת מהחלזון.

¹⁴ אריסטו [חי בתחילת תקופת בית שני] (בספרו היסטוריה אנימליוס), סטראבון (בס' גיאוגרפיה), ויטרוויוס (בס' די ארכיטקטורה) שניהם חיו בסוף בית שני, פליניוס (באנציקלופדיה שלו יתולדות הטבע) שמקין את כל הידוע על הטבע בימיו, שם הרחיב הרבה בנושא הצבעים [חי בזמן חורבן בית שני], ועוד. הרוצה לראות דבריהם בתירגום ללה"ק יוכל למצוא בסוף ספר לולאות תכלת.

¹⁵ בלשונם 'קינטינון', 'ליווידוס', או 'קונכיליא'. ר' אברהם הרופא [שבהקדמת ספרו כי שהיה בקי בלשונות ובכתבי היוונים והרומיים, ובקיאיות הגדולה ניכרת לאורך כל ספרו] כתב בס' שלטי הגיבורים (פ' עט) שתכלת נעשית מדם הפורפרא, ובכל זאת כותב (פ' מד) שתכלת "הוא הצמר הצבוע כעצם השמים". מצאנו גם אחד מחכמי הגונים (הפניניוס מוסלמיס, בספרו על אבני החושן) שכתב שהספירינין [היינו אבן הספיר בלשון חז"ל] דומה לפורפרא [להבדיל כמו שחז"ל דימו את התכלת לספיר [חולין פט, ומשנת ר"א פ' יד]].

¹⁶ דבר זה אינו לפנינו בירושלמי, כדוגמת דברים רבים שמביא הראב"ה והראשונים מהירושלמי שאינם לפנינו (ורובם הודפסו יחד עם הירושלמי תחת השם "השמועות הירושלמי", ואעפ"י הובאו להלכה [כמו ברכה על גר של שבת ושל יו"ט] ראב"ה ח"ב ס' תשי"ב, ומדכ"ב שבת רע"ג והובאו דבריהם להל' בבית יוסף או"ח ס' רס"ג ה) וכן הדיון שהיה שני כנפול של הטלית לפניו ושנים לאחריו (ראב"ה ח"ב ס' תרפ"ג, הגהות מיימוני הל' ציצית פרק ג' אות כ', והובא בב"י ס' ח' אות ד' וש"ע שם, וגם הגר"א ציין לדברי הירושלמי האלו), ובימינו נמצאו כמה דפים מכתבי של הירושלמי הכוללים קטעים כגון אלו בתוך נוסח הירושלמי (כגון נוסח עירוב תשליך שהביא המהר"ם בשם הירושלמי במס' ביצה ס' תרע"ב), ומוכח שלא מדובר בספר אחר שמכונה "ירושלמי" כי אם בנוסח אחר של התלמוד ירושלמי שהיה מוסכם על הראשונים [ומעין מה שמצאנו במסכת שקלים ירושלמי שיש נוסח מיוחד שהודפס עם הבבלי ששונה מירושלמי שקלים ההגלי]. ועי' בשו"ת חיים שאל (ס' ח) שכן "אמנם אהימנותיה דרבנן קא סמיכאנא ותיסיג לן דהם אמרו משם הירושלמי, ונסחתם בתלמודים דווקאית היא, וכבר אשחון כמה מילי דמיתו הראשונים משמיה דגמי ירושלמי וליתנו בנסחתו וכו' ", עי"ע שם.

¹⁷ כ"ה בכת"י של הראב"ה. ברבא"ה המודפס הועתק 'פריפין' מכת"י מאוחרים שטעו בהעתקת מילה זו, וטעות זו הביאה רבים לדחות שאין כוונת הירושלמי לתרגם 'תכלת' ו'כרתן'. אמנם להאמור נראה שכוונת הירושלמי היא להסביר את המונח 'כרתן', שאינו חירק הנקרא כרתי כי אם בד צבוע בצבע הדומה לכרתן, וכמו שכן הירושלמי (ברכות פ"א

העולם".¹⁷ [בספרי או"ה הקדמונים לא הוזכרה שום בריה אחרת שצובעין בדמה, כי אם חלזון הפורפרא, ולכן אין ספק שעליו מדבר היעב"ץ.]

הפורפרא מצוי עד היום על חוף הים הגדול בין צור לחיפה, ונודע בשם זה עד היום ביוונית¹⁸. כיום הוא ידוע בעיקר בשמו המדעי 'מורקס טרונקולוס' [ארגמון קהה-קוצים בעברית], וברור מכתבי חכמי או"ה הקדומים, שכתבו על הפורפרא לפרטי פרטים, כי המורקס המצוי כיום הוא הפורפרא עליו דברו הקדמונים.¹⁹

כמו כן נמצאו²⁰ בין צור לחיפה שרידים של בתי צביעה מתקופת חז"ל עם ערימות של קונכיות ממין מורקס, שבורים במקום הפקת הצבע, וכן חרסים עם שרידי צבע.²¹

בגמרא (מנחות מז, ב"מ סא) מבואר כי על מנת לזייף את התכלת היו משתמשים בקלא אילן [צבע המופק מצמח שקוראים 'אינדיגו' בלע"ז, וימ"ל בערבית ועוד] ערך קלא אילן, וגמ"י ב"מ לז. מדפי הר"ף ד"ה אילן, וכן בשו"ת הגאונים מהד' גינצבורג, כך כ' עמוד 333, ופ"ה הר"ה, אולם ג' ד"ק גל]. הצבע הכחול העשוי מהמורקס דומה ממש לצבע המופק מהקלא אילן, והכחול שבשניהם הוא מאותו חומר ממש.²²

ברמב"ם מבואר שהתכלת היא צבע העומד ביפיו, ושאר צבעונים אינם עומדים כמו התכלת (רמב"ם פ"ב מהל' ציטת ה"א; והבספ' משנה ס' הל' ד' ציין מקור הרמב"ם מהגמ' במנחות מז: לגבי הכנת תכלת מקלא אילן, ומבואר שכוונת הרמב"ם ב"שאר צבעונים" הוא לקלא אילן, שהוא היה נהגש לכצע חזק בזמן חז"ל, ע"ע ד"ק גל; וי"ש ס' ס). הפורפרא הוא צבע מיוחד בחוזקו, והוא הצבע היחיד אשר נודע עליו מימי חז"ל שחזק יותר מקלא אילן.

שלטי הגיבורים (פקק עט): "רמש הים הנקר' פורפרא והוא החלזון שצובעי' בו התכלת".

רבש הים הנקר' פורפרא והוא החלזון שצובעי' בו התכלת

(ה"ב) "יומה טעמיה דרבי אליעזר [שומן קר"ש] הוא משיכיר בין תכלת לכרתן] כדי שהיא ניכר בין הצבועין".

¹¹ בדפוסים הודפס בטעות "פורו", אך בכתה"י כתוב "פרסינו".

¹² היה לו כ"כ ברור שהפורפרא הוא החלזון עד שעל סמך זה קבע שגוון התכלת הוא 'פורפרא' [סגול] לגבי זמן משיכיר [מפני שעדיין לא נודעה האפשרות לצבוע ממנו גם כחול].

¹³ זיהוי החלזון עם הפורפרא נמצא גם במוסף הערוך (ערך פרפרא) **פרפרא**. אמר בנימין בלשון יווני ורומי בגד תכלת¹³, ובתעופות ראם על היראים (מצוה ת"א), וכ"כ בספר לימודי אצילות המיוחס להאריז"ל דף ל, ובעמק המלך (ז' ד' "כי זה נקרא **פורפרא** דמלא נקרא בגד תכלת", וכ"כ הגרש"ר הירש [בפירושו ע"ה] בגרמנית דברים לו יט).

¹⁴ היעב"ץ ממשך "וזכרו שלא נמצא במקום אחר הדג שצובעין בדמו תכלת כי אם בין שני מקומות הללו וכו' " והיינו שלא הזכירו חכמי האומות שנמצא בכרתן [וגם זכרו במפורש שלא יחיה במים מתוקים], ובא לאפוקי מפשטות לשון הזוה"ק שמשמע שנמצא בים כנרת (שמות מח: ושמות קמט:). יש לציין שכבר תירצו לקושיא זו הרמ"ק והחיד"א [שאין כוונת הזוה"ק לים כנרת הגשמי אלא לספי' מלכות] ועוד, ותירוציהם מובאים באריכות בספר לולאות תכלת (עמ' 145).

גם האדמו"ר מראדזין נקט שהתכלת של הגונים היא זו של התורה, שכן (הקדמה למאמר פתיל תכלת) "יוכן בימי היוונים והרומים בימים הקדמונים, היה נחשב צמר הצבוע תכלת ליקרות גדול והיו לאות רוממות השררות... ומלאכת הצביעה היה ידוע אז במדינת טוראס וזמנת נהרסה המדינה הזאת וכל סביבותיה בחופי ים התיכון ע"י הישעשאלים נשכח מלאכת הצביעה... ואין כל ספק שמדבר על הפורפרא של היוונים [ומוכח שס"ל שהתכלת של או"ה והתכלת של ישראל אחת הן]. וכפ"ה כן נקט הרד"ל (בפי' לפרד"א, פ"ח הגהות ה') "פשוט הדברים מהש"ס וספרי משמע שהיה מצוי בים הגדול, וכן הוא נודע גם מפי המחברים".

¹⁵ הוא משמש שם לאכילה אך לא לצביעה [ולכן לא ייתכן שמחמת צבעו הדביקו עליו שם זה].

¹⁶ עיין ספר לולאות תכלת (ע' 263), וכן מוסכם אצל כל חוקרי העתיקות ללא חולק, שהמורקס של היום הוא פורפרא. אמנם בזמננו ובמקומם של הגדולים הנ"ל לא ידעו את זהות הפורפרא.

¹⁷ מצונו שאפשר לברר הלכות מארכיאולוגיה, או לכה"פ להביא ממנה סמך, לגבי הכרעת מניין החוטים בצביעת ממתי מדבר (ב"ב עד). סדר הפרשיות בתפילין (מסקי תוס' מנחות צב, סמ"ג עשין כב, והובא בשו"ת מהר"ל קלו' ובעיקר סמך, ובב"י או"ח ס' לד), משקל השקל (רמב"ן שמות ל' כ, ובחוספה לפי התורה) ועוד.

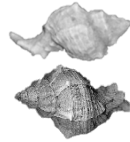
¹⁸ עיין בספר התכלת לר"מ בורשטיין באריכות (עמ' 257 והלאה). גם נמצא עמוד בצפון אפריקה עליו חרוטה תמונת שני חלזונות מסוג המורקס וכן המילה "פורפורוס" משמעותה [מקום [עשיתי] הפורפרא], ונמצאו גם אריגים צבועים בחז' שהוכח בבדיקות מעבדה שהם מהמורקס טרונקולוס. גם על שקלי צור מופיע צורת הפורפרא באופן ברור.

¹⁹ מכל מקום יש חילוק ביניהם בעמידות הצבע, עיין על כך בחלק השאלות.

ברייתא דחלזון

בגמ' (מנחות מז, והוא גם במס' זילית א, ו) איתא "ת"ר: חלזון זה"ב -

• "גופו דומה לים לים...". אכן גוון הקונכיה של המורקס ירוק דומה לים^{1א} (ויש מהם שצבעם כחול ממש).^{1ב}

• "...וברייתו [בתבנית דיוקנו] (רש"י ע"פ סמ"ק), או "צורתו" (הגמ"ה) דומה לדג...". לפי מה שנתבאר ש'חלזון' פירושו בעל קונכיה, מוכח שכוונת הגמ' לצורת הקונכיה, ואכן קונכית המורקס דומה לדג [בניגוד לחלזונות אחרים].^{1ב}

• "...ועולה אחת לשבעים [י"ג: "שבעי" (מס' זילית) שנה...". כתב הרדב"ז (ש"ת ס' תרפ) "בחלקו של זבולון היה עולה מאליו" מן הים אל היבשה והיו מלקטין אותו, ואחר שגלו ישראל לא היה עולה."^{1ה}

• "...ובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים"^{1ו} (וכן במנחות מג: "דומה לחותם של זהב", וכ"כ רש"י מגילה ו. וב"מ ס"א), וכן כתבו חכמי יון שהצמר הצבוע בפורפורה היה יקר מאד.

עוד דברים שמצינו בחלזון התכלת והפורפורה

- הוא טומן עצמו בחול (מדרש לקח טוב ופסיקתא זוטרתא), דברים לג, יח).
- דמו שצובעין בו מפקד פקיד^{2א} (תוס' שבת עה. ד"ה כי היכי וחו' כחובות ה: ד"ה מפקד פקיד מכריחין כן מהגמ' ע"פ שיטתם צענין חבורה).
- היו משתדלים להוציא את דמו קרוב לפציעתו "כי היכי דליציל" ציבעיה" (שבת סס) [צבע הפורפורה מתחיל להתקלקל משעת מיתותו].
- "דמו שחור כדיו"^{2ב} (רמב"ם הל' זילית פ"ב ה"ב) [ואכן דם הפורפורה המשמש לצביעה נראה כפס שחור על בלוטת הצבעים].
- היו עושים ממנו גוונים הרבה (מדרש, מוצא דבריו חיים פלטיאל עה"ת בראשית מט יג, "שזימים ספון דבר טוב וזה חלזון, ועושים ממנו כל מיני צבעים...").
- תכלת נקראת 'טריון' (מוסף העמוד ערך טריון, ובעצות הודפס בתו"ד העמוד עלמו) [צבע הפורפורה היה נקרא טריון על שם צביעתו בצור, שנקרא בלשון העמים טייר-Tyre; וכמו כן נקראו שניהם יקינטינון, "חור כרפס ותכלת, תרגום עקילס איירינון קרפסינון ויקינטינון" (מדרש אסתר ומוסף העמוד ערך איירינון, ע' טיטון, וע' יקינטינון), וכן הוא בתרגום השבעים וביסופיו, וכן נקרא הצבע של הפורפורה בכמה מקומות; אם כי ייתכן שהוא שם כללי לגוון התכלת (כמפורש במוסף העמוד סס)].

• תכלת שימשה הרבה לבגדי מלכים (אסתר ח טו "צלזון מלכות תכלת..."; שבת טו. ורש"י סס, רמב"ן שמות כה ב) [וכן כתבו חכמי יון לגבי צבע הפורפורה שהיה מיוחד למלכים ושרים: "ועל ידו היו ניכרים ממשוטי עס"; וכן איתא באסתר רבה ו' (י) ופרדרי"א (פ') "מלך לובש פורפירין...". ובמדרש תהלים (כב) "שאיין דרכו של הדייט להשתמש בה"; ועיי' במדרש הגדול (במדבר ד ה) "שכן דרכן של מלכים, פורפירא שלהן תכלת"].

• התכלת נעלמה בסוף תקופת רבנן סבוראי או בתחילת תקופת הגאונים (ועין מנחות מג: "מר ממשיכי אייתי תכילתא בשני רב אחאי" ונתקופת רבנן סבוראי, עי' סדר תנאים ואמוראים ח"א, אגרת רש"י עט, שה"ג לחיד"א אות קמ"ה, ובס' זכות הראשונים, רבנן סבוראי פ' כג) ובש"ת הגאונים שערי תשובה סי' קנ"ט לר' שר שלום גאון, כתב: "כשהיה תכלת ביד ישראל, וגם בשאליות כזכר לא הביא הבלות תכלת למעשה) [והצבע של הפורפורה גייב הוגבל על ידי גזירות באותה תקופה, עיין להלן].

• וכנראה נעלמה מחמת גזירות שגזרו עליה מלכי רומי (עי' סנהדרין יב. וכן יהודע סס, וכן כ' היקשות מלכו סי' ב' "ולפי הנראה נגזר בימי אחרוני האמוראים וזה היה בימי רבינא האחרון שנפטר בשנת רל"ד לאלף החמישי וכו' והיה חשך סכנה בתכלת כמבואר בסנהדרין וכו' ", ומלכו גזירה כזו על הפורפורה כדוקס ויסטינטינוס, ובדוקס תיאודוסיוס וקבלי גזירות של קיסרי רומי; ועיי' רמב"ן שמות כה ב "והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גויים", ורמב"ן בראשית יא ד "מלך גויים... רמז למלך רומי" וכ"כ בילקו"ש סס).

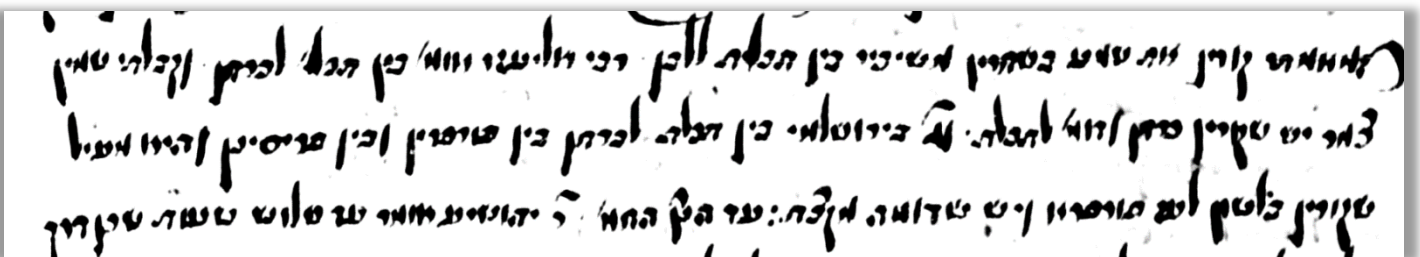
יוצא לנו מכל הנ"ל:

שבכדי להניח שהמורקס אינו חלזון התכלת, נצטרך לומר: שבזמן חז"ל היו שני מיני חלזונות מצויים בין סולמא דצור לחיפה אשר שניהם שימשו להכנת צבע בגוון התכלת, שהיו גם צבעים יקרים, וחזקים, ודומים ממש לקלא אילן, ואף שניהם נקראו פורפורה, וגם שניהם היו מפורסמים (וכ"פ פ' אל) –

ואף על פי כן, אין זכר לחלזון הפסול בדברי חז"ל, וגם לא הזהירו שלא להשתמש בו לתכלת [כמו שהזכירו קלא אילן], וכן שלא להחליפים בטעות, על אף שהיו דומים כל כך; וגם נעלמה התכלת המוזכרת בחז"ל מחכמי או"ה, אעפ"י שהיתה בשימוש נפוץ לצביעת בגדים (כדמוכח צענינון ט: "המואל תכלת צקוק [פסול, שמא נצבע לצורך בגד]... דלעתא דליתא צבעיה").

ומלבד שכלל לא מסתבר לומר כן, קשה ביותר איך אמרו חז"ל בסתמא "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, שלא מן חלזון פסולה" (תוספתא מנחות פ"ט ה"ו) שמשמע שכל שבא מחלזון, כשר לתכלת (וכ"כ גמ' מנחות מג. שאין עוד צבע כחול מלבד מהתכלת וקלא אילן, שרב אחאי אומר בתומה "הא לא תכלתא ולא קלא אילן").

דברי הראב"ה (בכנסת סי' כ"ה) **בכת"י:** "מאימתי קורין את שמע בשחרין משיכיר בין תכלת ללבן. רבי אליעזר אומ' בין תכל' לכתרן. וקבלתי שמין צמר יש שקורין כרתן ודומ' לתכלת. וג' בירשמי: בין תכלת לכתרן – בין פורפירין ובין פריסינן. והוא מעיל שקורין בלשון לעז פורפרא ויש שדומה לו קצת."

^{1א} הרדב"ז מוכיח בהמשך שלא יתכן שהיה החלזון נמצא א' לעי' שנה בלבד, וכאשר אינו עולה א"א להשיגו: "והשאייר בנוראדן בארץ מדלת העם לכורמים וליוגבים, ואמרו רז"ל אלו צדי חלזון, משמע שהיו צריכין לצודו".

^{1ב} יש להוסיף שמה שלא ראינו שיעולה א' לעי' שנה בעינינו לא קשה כלל, שהרי לא ראינו ראינו, ואם נסמך על "לא ראינו" הרי לא ראינו שום חלזון שעולה אחת לשבעים שנה, וכל מה שנפרש על החלזון האמיתי נובל לומר גם על המורקס.

^{1ב} במס' ציצית הגירסא "וראינו עולה אלא לשבע שנים, לפיכך דמיו ביוקר" (וכן משמע ברש"י מנחות שם), אך הכוונה שווה, שאם היה עולה תמיד לא היו דמיו יקרים מ"מ.

^{1ו} "מופקד ועומד שם כנתון בכל" (רש"י שבת קלג:).

^{1ה} כ"ה לפנינו, וכן גרסו רש"י ורמב"ה (שבת ס"י קצד), וי"ג דלצלח גאון ס"י תפא, הערוך, ר"ח, רמב"ן).

^{1ט} תופעה זו נבדקה, ונמצא כי צבע שהוצא מהחלזון חצי שעה אחר פציעתו [ומן מיתתו קשה לקבוע בדיוק] כבר אינו צלול כמו צבע שהוציא מהחלזון מיד עם פציעתו.

^{1ז} בנו"כ הרמב"ם לא נמצא שום מקור לזה שדמו שחור כדיו; וכי' האדמו"ר מראדזין זצ"ל שכפיה"י היה לפני הרמב"ם מדרש שאינו לפנינו שהיה כתוב בו כן [ומה שנמצא במדרש הגדול אינו אלא העתק מדברי הרמב"ם, וכתב אחריו]. ועיין בצפנת פענח שהציע מקור לרמב"ם מהירושלמי (פ"ב דנה"י), דם דגים שחור. ויש שמצאו מקור להרמב"ם בדברי חכמי היוונים שכתבו גם הם שבלוטת הצבע של הפורפורה היא שחורה.

^{1ח} ורק אחרי הוצאתו וחשיפתו לאור משתנה צבע הדם לסגול.

^{1ט} זה הלשון שם "עיי' תרגומו של ר' אליהו טבגר בקובץ והיה לכם לציצית תשע"א) "לא תהיה שליטה לאדם פרטי בצביעה ובהפצה של הפורפורה, זו הנקראת בלטה, אוקסיבלטה, היאקוניתה (נחול), לא במשי ולא בצמר. אם בכל זאת משיחה מכר גיות מורקס הני"ל, עליו לדעת שהוא יאבד את שחרותו ואת ראשו". יקינטינון הוא תכלת, עיי' לעיל בדברי המדרש רבה ועוד.

^{1י} אך ייתכן שבפרשת תצוה התכוון רק למלך חשוב, ולא דווקא למלך רומי.

^{1ב} כן תיקנו [נמקום יחזו] במהדור' עוז וחדר ע"פ כל דפוי' וכת"י, וכ"ה בר' נסים גאון (שבת ע:).

^{1ג} עיי' בשו"ת חכם צבי (סי' נ) שכתב "בשלמא לומר על דבר שאינו דומה 'דומה' דרך הוא אף דלא דמי כל כך. "וכי" המושכני" (סי' קנו) [יודע שלשון 'דומה' הוא שאינו לגמרי, רק דמיון קצת, כדאיתא בסוכה (נב) דומה לאחרת...". וכן מצינו הלשון "דומה" בדבר שיכול להתפרש בהרבה אופנים, כמו ב"ריאה דמיתא לאופתא" (חולין מז:). שפירשהו האמוראים באופנים שונים, ועיי' במס' מדות ד' ו) "וההיכל צר מאחריו ורחב מלפניו ודומה לאר"י".

^{1ד} אלו שנמצאים מסולמות של צור לחיפה (על פי בדיקה בכמה חופים שם) ולפעמים גם אלו שבמקומות אחרים כך.

^{1ה} במדרש תהלים (פ' ז) איתא "וים דומה לעשבים ועשבים דומים לאילנות ואילנות לרקיע" ומוכח שאפילו ירוק נקרא דומה לים [ונפ' שיווכח כל הרואה את הים מקרוב שאינו כחול טהור].

^{1ו} בדרך כלל הקונכיה מכוסה בשכבה דקה של ירוקת הדומה לקרקעית הים, ולא נראה גוון עצם הקונכיה [הניכר רק כאשר הקונכיה מתייבשת] כי אם במקצת.

^{1ז} יש שרצו לפרש ש'דומה לים' ר"ל דומה לקרקעית הים [בניגוד לשאר החלזונות באזור ההוא שמעט ואין עליהם ירוקת שגורמת דמיון זה], וכפי שכ' הרמב"ן (בראשית א') "שקרקע המקוה נקרא ים, כדכתיב 'כמים לים מכסים'." (ושעיהו יט ט, ורד"ק שם) וכן יואת הים הוריד מעל הבקר" (ב"מ: שיעשה שלמה, מלכים ב טז יז).

^{1ח} עיי' בפ' דונש בן תמים לספר יצירה (פ"ו מ"ב) שכי' על יתלי' [המושג] במזלות (ביי' יו"ד קמא ג) שצורתו כשתי קשתות מחוברות, כזה- [0] "ומה שביניהם יקרא תנין והוא דומה אל דג, דק הראש, והזנב דק, וגדול הבטן".

^{1ט} כוונת הרדב"ז באמרו "עולה מאליו" הוא לזה שעולה א' לעי' שנה (עיי' החיד"א בפתח עינים על הגמ' שם, וספר זכר דוד כרך ב עמי תמח).

תשובות לשאלות נפוצות על זיהוי התכלת, ועל החזרת התכלת בכלל

[הערה לקורא – העלון וההערות נכתבו בדקדוק רב, וכוללות בהם תשובות לשאלות רבות שלא התייחסנו אליהן ישירות במדור זה]

שאלות על אפשרות החזרת התכלת

♦ במדרש (מדרש רבה ותנחומא סוף פ' שלח) איתא "ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגנז", ואם כן איך נוכל להחזירה?
ת: רש"י (פסחים סג:) פ"י את המילה נגנז: "נשתכח" נוכ"פ העץ יוסף (מהלכות זכר תנוק) על המדרש רבה שם, וגם הרדב"ז (סי' תרפ"ה) ס"ל שנשתכח באופן טבעי "כי אינם צריכים לו כי צבע הדומה לתכלת מצוי הרבה", ואם כן אין הכרח שא"א להחזירה; וכבר הוכחנו לעיל מדברי רבותינו שאפשר שתחזור מצות התכלת.

♦ איתא בספרי (וזאת הברכה שנה): "כי שפע ימים יינקו... אמר ר' יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתיו בשלום. אמרתי לו פרנסתך במה הוא, אמר לי מחלזון. אמרתי לו - ומי מצוי? אמר לי - השמים! מקום יש בים שמוטל בין הרים וסממיות^מ מכישות אותו ומת ונימק במקומו. אמרתי - השמים! ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעולם הבא." משמע שנגנזה התכלת בדוקא וא"א למצוא אותה (וכבר בזמן התנאים).
ת: בוודאי אין כוונת הספרי להיעלמות התכלת, שהרי התכלת היתה מצויה אחרי ימי ר' יוסי, כמבואר בגמרא (לזוגמא דמס' מנחות ר"פ התכלת; וע"פ מנ: "האי תכלתא היכי לנעניתו לה") שצבעו ולבשו תכלת עד סוף תקופת האמוראים, וכבר פירשו הספרי בכמה פנים.^מ ומיניה וביה מוכח שלא מדובר בגניזת התכלת בכלל, מדלא אמר ר' יוסי שנגנז עד שהזכיר הזקן שהחלזונות נמצאים במקום מיוחד (וכן דייק האלדמ"ר מרלדזין ז"ל כמאלה שפני טמוני חול).

♦ האריז"ל (שער הכוונות ענין לילית דרוך ד, ו ע"א, פ"ע"ח שער האלימות פ"ה) תלה את העדר התכלת בחורבן ביהמ"ק.
ת: בגמרא (מנחות ר"ט פ"ה התכלת, חולין לה:) מבואר שהאמוראים צבעו ולבשו תכלת כחמש מאות שנה אחר החורבן, ובהכרח שיתכן שתהיה התכלת נמצאת ונהיה מחוייבים בלבישתו גם בזמן שאין בית המקדש קיים [וכונת האריז"ל היא לבאר טעם היעדרה; וכמבואר בשו"ת וישב הים להגר"י הלל שליט"א (סי' כ) שכן דרך האריז"ל לבאר נוהג שבעולם ע"פ הסוד, "ורק אם אומר להדיא בדרך הוראה שכן צריך לנהוג, אז ודאי נכון וטוב לחוש ולזהר לקיים דבריו" עיי"ש; ועי' בדברי הגה"ק האדמו"ר מסאטמאר זצ"ל

^מ יש שהציעו שזה רמז לחיילי רומי, ע"פ מדרש משלי (פרשה ט) "שקומית בידים תתפש. אמר ר' ירמיה דא היא אדום אומתא רשעיתא..." [ולפ"ז הוא רמז לנוצרת מלכות רומי על התכלת]. בלח טוב (דברים ל"ט) הגירסא "וסממיות מקיפות אותו, ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו וכו'." ויש גורסים כן גם בספרי.

^מ הספרי דבי רב (על הספרי שם) פירש שר' יוסי תמה "היכי היה מתפרנס מחלזון, דמשמע דהוה שכיח ליה [כל כך] לצוד כמה זימני". ופי' עוד, ששם מדובר בחלזונות מובחרים שרק הם "גנוזים שם לצדיקים לעתיד לבא". מכל מקום ניכר שאין כוונת המדרש אלא להדגיש המטמון הגנוז לצדיקים, ולבאר הכתוב "כי שפע ימים יינקו" שעליו קא' הספרי, עיי"ש, וכעין משכ"ש הספרי "ישכל ספינות שאובדות בים הגדול... מקיאים לימה של יפו ייג"י יחיה" שגנוז לצדיקים לעתיד לבא".

^מ כפי"ה מקורו מהקדמת האדמו"ר מראדזין לספרו עין התכלת [שהופץ כבר בחיי הבע"ה הלוי, שהעתיק מאגרת מאחד שכתב לו כן בפקודת הבע"ה הלוי. וז"ל שם "ומהם הגאבד"ק בריסק דליטא ש"י מסר כל טענו ונימוקו בדבר מיאוננו במצות התכלת לאחד ממיועניו שיכתוב ויאמר לנו משמו בזה"ל, כמע"ל לא ביאר בדבריו מה זאת מצא אחר שנשכח, אם ממצאות הדג או הוצאת צבעו, ורק אחרי אשר כמע"ל יברר זאת היינו היה בזה דבר נשכח והוא מצאה, אז נהיה מחוייבים לשמוע אליו וללבוש, אכן אם נאמר כי הדג היה במציאות וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים שעברו עלינו מעת שפסקה התכלת מישאל, ועכ"ז לא לבשוהו אבותינו ואבות אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורה

שו"ת רדב"ז ח"א סי' תרפה

שאלת עלה דגרסינן בשבת שכן צדי חלזון היו קושרין ומתירין הרשתות לצוד אותו, ושאלת מהיכן היה להם חלזון שיוכלו לצודו והלא לא היה נמצא אלא בחלקו של זבולון וכי אפשר היה לבוא לארץ ישראל לצודו.

תשובה: אין זו צריכה לפנים שהרי החלזון מצוי הוא בים ובחלקו של זבולון היה עולה מאליו מהים אל היבשה והיו מלקטין אותו, ואחר שגלו ישראל לא היה עולה והשאר נבזר אדן בארץ מדלת העם לכורמים וליוגבים וארז"ל אלו צדי חלזון משמע שהיו צריכין לצודו. וכן במעשה המשכן היו סמוכים לים הקדמוני ים סוף שהרי אין בין ים סוף להר סיני אלא דבר מועט והיו הולכים לים סוף וצדין אותו שהיה נמצא שם והיינו שלא הוצרכו לומר בחלזון כאשר אמרו בתחש לפי שהיה מצוי, ואפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו, גם כי אינם צריכים לו שצבע הדומה לתכלת מצוי הרבה דהיינו איסטס הנקרא בערבי ניל וצובעין אותו באופן אומנות שאינו עובר אפילו על ידי גיהוץ.

בשו"ת דברי יואל (סי' מז ג), שמבואר שם שהתכלת יכולה לחזור לפני הגאולה].

♦ כתב האור החיים (במדבר טו, לה, וכ"כ האלפ"ק שם; ויש שזעזעו יחסו דלך זה להגר"א ז"ל) שלא נאמר 'לדורות' על התכלת "לאמר שהלבן לדורות אבל תכלת בשאינו נמצא אין חיוב בו", וא"כ מוכח שהתכלת תעלם.
ת: אכן התכלת נעלמה, וכבר עברו דורות רבים שלא היתה התכלת מצויה [אך כאשר מצויה התכלת בוודאי שיש חיוב להטילה].

♦ בשו"ת קובץ תשובות (למנן הגר"ש אלישיב ז"ל, ח"א ז) כתב "והנה טענת הבית הלויי נגד התכלת של הרבי מראדזין זצ"ל הוא שאם הדג היה במציאות וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים מעת שנפסקה התכלת מישראל ועם כל זה לא לבשוהו אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורת מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת, אף שיש בו כל הסימנים שסימנו בו הנ"ל".

ת: טענה זו אינה נוגעת לתכלת הפורפורה, שהרי במשך מאות שנים ייחדה אותה מלכות רומי לבגדי מלכות וגזרה עליה, ועי"ז נשתכחה מלאכת הצביעה ומציאות החלזון.^מ וכמו שהעלה שם מרן הגר"ש זצ"ל בעצמו [אחרי שהביא דברי הבית הלוי] "ואנא לא ידענא מה עם ההמצאה אשר המציאו חוקרי זמנינו אם גם עלי' חל הטענה הנ"ל".

♦ בגמרא בבא מציעא (סא:) איתא: "אני הוא שעתיד ליפרע... ממי

שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא", וא"כ נראה שיש איסור בהטלת תכלת פסולה.

ת: בתוס' שם מבואר שעיקר האיסור הוא משום שמבטל מצות תכלת, מ"ה משא"כ בנידון דידן שממ"י אין כאן ביטול מצות תכלת (וכ"כ הרא"ז בקוטרס הראיות זכ"מ שם, שזמן שאין תכלת מותר להטיל קלא אילן, וכ"פ הבית יוסף סי' ט ד"ה וכתב הרמב"ם, וכן הוכיח האלפ"ק סי' ט' המ"ל ז"ל); והרא"ש שם כתב שמדובר באונאת לוקח, כשמוכר תכלת פסולה בתורת תכלת; והר"י מלוניל (שם) פירש שהאיסור הוא רק במי שמראה עצמו צדיק במה שאין בו (וכ"כ דלג' משה ס"פ שלח).

מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת אף שהוא בכל הסימנים שממנו בו חז"ל, כי אפילו נרבה כחול ראיות לא יועילו עד הקבלה והמסורה, ורק אחרי אשר יברר לנו כי דג זה או מלאכת צבעו נפסק ונשכח מציאתו או ידיעתו בשום זמן מהזמנים ונפסקה בזה הקבלה אז יהיה לנו דברי ההלכה לראית, עכ"כ שיחיה" עכ"ל האדמו"ר מראדזין זצ"ל שם. ובשם המהר"י דייסקין זצ"ל הובאה טענה דומה "הלא כמה גדולים מהראשונים אשר היו קרובים לזה המקום אשר נמצא זה הדג ובודאי ידעו מזה הדג וכולם כתבו והאידנא ליכא תכלת" (נספח לס' משכנות לאביר יעקב, רשימות מדברי מהר"י דייסקין על התכלת, מכת"י בן המחבר). וכע"ז מובא גם בשם החזו"א (מעשה איש, ע' קלב) "דג הדיו הלא היה בכל הזמנים".

טענת הבית הלוי מפורסמת באופן אחר, שרק ע"י מסורת ניתן לברר כל מציאות בתורה, ולכן לא ניתן להחזיר התכלת. ועי' לעיל שדעת המהר"ל ועוד מגדולי האחרונים שניתן להחזיר התכלת על ידי סימנים וראיות.

^מ נקודה זו אכן קשה על שיטת האדמו"ר מראדזין זצ"ל, בגלל שהדייון היה מפורסם בכל הדורות, שמימות התלמוד ועד ימיו שימש בלי הפסק לצורך דיו לכתיבה [ומזה שמו-דייון], ואע"פ מעולם לא אמרו שהדייון הוא החלזון [אולם מ"מ אפ"ת שדרך צביעתו נשתכחה].

^מ עי' מהר"ם, מהרש"א, מהר"ם שייף, חת"ס, ושאר מפי' שם שביארו כן.

שאלות על זיהוי החלזון

♦ הרמב"ם (הל' צליט פ"ב ה"ב) כתב שהחלזון הוא דג, ואיך ניתן לומר כן על חלזון הפורפורה?
ת: איתא בפירוש הגר"א למשניות (כלים פ' יא א') "שכל שפגם מין דג הוא, כל דמות שיהיה לו"י וכן מבואר ברב"ע (שמות ז, כז, ש' כ"א-תמסח" [תנין - crocodile] הוא מין דג), וגם החוות יאיר כותב על הפורפורה "...דג שנקרא הדג פורפורה".

♦ אם צבע הפורפורה שוה בהרכבו הכימי לקלא אילן, כיצד תבחין ביניהם בדיקת הגמי' במנחות (מנ)?
ת: עמידות הצבע אינה תלויה בחומר הצובע בלבד נדהיינו הגוון עצמו! אלא גם בחומרי לוואי, וקלא אילן אינו נקלט כמו הפורפורה! בגלל שקיימים ביניהם הבדלים בחומרי הלוואי, שכפי הנראה משפיעים על תהליך הצביעה.¹⁰

♦ משמע בתוס' (מנחות מנ): שלדעת רש"י אם הצבע מורכב מדם חלזון עם סממנים הוא פסול¹¹, ולצביעת התכלת של המורקס משתמשים בסממנים.

ת: הסממנים ששמים ביורה מאפשרים את קליטת הצבע בלבד, אולם הם עצמם כלל אינם נקלטים בצמר [ולכן כשר לכו"ע, שמתקיימים גם דברי הרמב"ם שהשתמשו בסממנים וגם שיטת רש"י הנ"ל].

♦ בגמ' שבת (עה). מבואר שהצד חלזון בשבת חייב, ואיך זה ייתכן במורקס [או בכל חלזון אחר] שזו לאט [ולכא"י יהיה כניצוד ועומד]?
ת: ברבינו ירוחם (נחיש יב חלק י, פ):

מפורש שיש חיוב צידה על תולעים, וז"ל "יושאר שרצים כגון תולעת וחלזונות" ועקריבם, הצדן לצורך חייב¹², וכן מוכח מרש"י (נחיש יא, ויקרא יא ז, שפי' חומט: לימ"א-צנול, וחומט הוא משמנה שרצים שפופרש במשנה שיש זהה צידה), וכן פסק מרן הגר"י אלשיב זצ"ל (אורחות שנת פ"ד הע' כא ושלמי ניסן קונטרס הל' ז ג), וכן מבואר מדברי מרן הגר"י זצ"ל (שולחן שלמה סי' טזו אות ד ה"ע ז) שאם צריך תחבולות לצודו הוי בכלל "הבא מצודה ונצודנו" ואינו כניצוד ועומד, וכן פסק מרן הגר"י נסים קרליץ שליט"א (תורת המלאכות ח"ה סוף עמ' קטו) וכן מבואר בארוכה בס' הלכות שבת בשבת (א"י אות ז') ושם זה"ע ז' נסמ מרן הגר"י זצ"ל.

איתנה להאי ליתיה להאי ואפשר שאותן שיעשה הוא עיקר. "וכדבריו כתב הרא"ש (פ"ד סי' י).

¹⁰ כמו ממס' ר"ה (לד): "שתי עיירות באחת תוקעין ובאחת מברכין הולכין למקום שתוקעין, פשיטא אז דאורייתא [תקיעות] והא דרבנן [ברכות]: לא צריכא דאף על גב דהא ודאי והא ספק", ומבואר שאף צד ספק שתוקעין בעיר מחייב שילך לשם על אף שזה בא על חשבון ביטול מצוה דרבנן בוודאי.

¹¹ ולא פשוט כלל שדוקא מה שמוגדר כידג' בימינו נקרא ידג' אצל חז"ל, ועד לפני כמאתיים שנה גם חלזונות הים היו נקראים 'ידגים' [וכן הוא עד היום באנגלית ועוד הרבה שפות]. ולפי"ז נתיישב איך כתב הרמב"ם שהוא דג והגמ' קאמר רק שדומה לדג, דכל דבר לענינו, שהוא חי במים, וגם נרתיקו דומה לסתם דג הצולל במים. והרמב"ם בעצמו כתב (פיהמ"ש כלים יב א) שיש לחלזון צדף, וע"כ שאין כוונתו שהוא דג רגיל כפשוטו.

¹² "שלמרות שאין שום הבדל בין הצבענים עצמם, יש הבדל בין חומרי הלוואי שבכל אחד מהם... התוצאות [באמצעות הצבע] תלויות, לא רק בחומר משתמשים בו, אלא גם בדרך שעושים את הצביעה" (ר' אליהו טבגר שליט"א ע"פ מה ששמע מכימאי מומחה לצביעות, אור ישראל גליון ע' ז, ע' קלה).

¹³ וכבר נעשו ההבחנות של הגמ' ע"י כותבי עלון זה, והצלילו להוריד צבע קלא אילן [עתיק] ולא ירד בהבנתו אז צבע המורקס, ומה שעדיין לא הצליחו להוריד קלא אילן שעושים כיום, הוא מפני שנעשה בשיטה מלאכותית.

¹⁴ רב שמואל בר חפני גאון (בהל' ציצית, נדפס כנספס לספר כליל תכלת לר' אליהו טבגר, והוא מקור לכמה הלכות של הרמב"ם בהל' ציצית) כתב בפירוש "ובא לנו הידיעה שהיו צובעים בדם חיה יש ששמה חלזון, בתערובת דבר אחר".

¹⁵ ככה"נ גרס כן ברש"י (שבת קז. ד"ה ושאר שקצים שבמקום "נחשים" גרס "חלזונות"), וכן העתיק הרע"ב (שבת יד א), וכ"ה ברש"י בכת"י (ע"י בדקדוקי סופרים לרש"י מס' שבת לר' משה יהודה הכהן בלוז), ויהיה מוכח מזה שחלזון זו לאט בדמיון לתולעת, ועכ"כ יש בו צידה.

♦ איתא בשו"ע (ס' טו ה) "יש אומרים שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית והמדקדקים נוהגים כן" ואם אין זו התכלת יש בזה גרעון שאינו לבן כמו הטלית.

ת: כתבו הפוסקים שדין זה אינו שייך לחוטים שבאים במקום התכלת (ועונת הנוסח הקדמון ח"ג ע' 217, ש"ת מהר"י צונז' סי' עג, יס של שלמה יצחק פ"א סי' ג, ארזות החיים ומגן גבורים על ש"ע שם, חזו"א סי' ג אות כה, וכן משמע במ"צ סי' ט סעי' ק יד), וזאת מלבד מה שמבואר ברמ"א (סס) שלא נהגו כן נוע"ע בשו"ת ישועות מלכו (סי' א וז) שכי' שלא שייך שום איסור בהטלת ספק תכלת.

♦ אם אין זו התכלת הכשרה, הלא ייתכן שעובר בהטלתו על כל תוסף?

ת: בגמ' (מנחות מ). איתא לגבי תולה קלא אילן במקום תכלת¹⁶ - "לא יהא אלא לבן", ודקדקו הראשונים מזה שאינו עובר על כך בשום איסור (תוס' סס לה. ריש ד"ה התכלת, ר"א פ' הל' צליט סי' ו', סמ"ג עשה כו, וכן הוכיח ב"שועות מלכו הג"ל, וכן מוכח מכך שדימי האלמור" מראדזין זצ"ל לא העלה אחד מגדולי הדור חשש זה, ועיין במסגרת על דברי גדולי הדורות, שם מובא נסח החזו"א שנותר לנכח תכלת אף מספק).

♦ יש שטוענים שאין אומרים ספיקא דאורייתא לחומרא כאשר יש ספק האם יש לפנינו מעשה מצוה ואף לאחר שמחמיר עדיין הוא מסופק אם קיים המצוה [כגון מי שיש לפניו תפילין שכשרים מספק בלבד, או צבע שהוא ספק תכלת; וסד"א לחומרא רק במקום שבאשר יחמיר על צד הספק קיים את המצוה בוודאי, כגון בספק קרא קרי"ש או טומטום בתקיעת שופר].¹⁷

ת: הראשונים לא נקטו חידוש זה,¹⁸ ואף הפוסקים לא פסקו כן (ראה בהערה לעיל, וכן בלח"א סי' ל"ב נ' ועוד לגבי תפילין שספק כשרים שיש להגיהם במקום שאין אחרים, ובאחרונם ספק מורכב שנקטו הפוסקים שיש לטלו במקום שאין כשר צוודלי, ראה מ"צ סי' רמ"ח ס"ק סה וביא"ל ס' ד"ה שדומה, וכן נעוד מקומות רבים), והאדמו"ר מראדזין זצ"ל הוכיח בכמה ראיות¹⁹ שגם בכגון זה סד"א לחומרא, ואף נכתב על זה ספר שלם להוכיח שגם באופן זה ספיקא דאורייתא לחומרא (ס' משמרת מזה, לאלה מתלמידי הגר"ש סקופ זצ"ל).

¹⁶ מבואר שם שעושה כן בטעות ושכיוון לשם מצות תכלת.

¹⁷ ואם היה בזה איסור לאו, היינו צריכים לגזור משום כך גם בבגד צמר כמו בבגד פשתן (שכא יטל קלא אילן). ובאמת לא מצינו ששייך כל תוסף א"כ שינה מצורת קיום המצוה [וכאן הרי מותר לעשות חוטים צבועים], וגם צריך הוספה שנעשית כעין קיום המצוה [נ"י תוס' סוכה לא. ד"ה הואיל, שביאור החומר של אגד לובש שלא במיני משום שאין האגד כדרך גדילתו ואינה הוספה כעין המצוה; וכי הריטב"א (סוכה לא.) שכדי לעבור על ב"ת בכתן המברך ברכה רביעית צריך לעשות פרישת כפים כעין מצוותו, והובאו דבריו בב"ה"ל (סי' קכ"א סעי' כז ד"ה ואם) וכן נמי דעת האגודה, כמבואר בחי' אדם כלל קמ"ח אות ב' במשנת אדם; וכאן אין קיום מיוחד בצבע החוטים בחוטי לבן, ולכן לא יהיה כל תוסף אם הוסיף בהם צבע כלשהו].

¹⁸ יש שטוענים יחסו סברא זו לבית הלוי [כאילו טען כן נגד האדמו"ר מראדזין], אך בספר עין תכלת הביא האדמו"ר מראדזין זצ"ל טענה זו (עמ' ש"ל במהדור"ח, בשם "אחד אחד המפורסם לגדול... ושמענו שהוא עוסק בספרי הקבלה כנהוג"), ואחרי שדחה אותה הוסיף שאפילו אם היה ההלכה כן הרי לדעת הבית הלוי (בשו"ת א מב) כאשר נמצא התכלת ונמנע להטילו עובר בכל תורה, ולכן לכונ"ע יש כאן סד"א לחומרא מצד ספק ל"ת [ומדבריו ניכר שהחכם שטען כן לא היה הבית הלוי], וגם הגר"א הלוי סולובייצק שליט"א העיד שלא שמע כן בשמו (ע"י בקובץ חצי גבורים ג' עמ' עב).

¹⁹ יש יחסו שיטה זו להפריט (א"ח קצ"ד ג) שכתב כע"ז על הגמ"א (שם סעי' ג) שפסק שמי שיכול לצאת ברחמי"ו רק מספק [שיועד רק אחד מהברכות, וספק אם מעכבות זא"י] לא יחמיר, משום ספק ברכות לקולא, הגם שבספק בירך ברהמי"ו אומרים סד"א לחומרא. וביאר הפמ"ג: "ואע"י דספק תורה לחומרא, לא שייך כאן, בשלמה אכל וא"י אם בירך חזרו ומברך... דמתקן ודאי, משא"כ כאן דספק הוא, שמה מעכבות".

אך חשוב לציין שכל הפוסקים נחלקו על הגמ"א [כמו הגר"י, אבן העזר, מחצית"ש, דגול מרבה, גדי יעק, משנה ברורה, ערה"ש], וגם הפרי מגדים עצמו לא נקט כן במקומות רבים (ע"י פתיחה כוללת להפריט ח"ד אות יב, וכן ע"י אשל אברהם תקצ"ה א, וע"י א"ח ל"ט מ"ז וי, ועוד).

²⁰ הרי"ן (על הרי"ף ד"ה יא ע"ה) כתב: "וידמרינן דתקיעות מעכבות זו את זו הני מילי דתשרית" ולומר שאם אינו יכול לעשות כן הסימן אינו עושה מקצתו וכן תשרית וכן תשרית אבל תשרית תשרית אין מעכבות זה את זה ואם ידע לעשות אחד מהם או שניים עושה ובלבד שיעשה כל הסימן וטעמא דמילתא משום דמתחלה על הספק הן נעשין ואם

♦ מהמורקס ניתן להפיק גם צבע סגול, ויש שהציעו שהוא הארגמן (עי' עמוד ערך אמר ד, ש"ת הגרעק"א מכו המאור ח"ה בשאלת הגר"ה קאלישער, וכן אפשר לדייק מס' קדמוניות היהודים של יוספוס; ובדואי ברור שצבעו מחלזות מסוגי הפופורא גם סגול), וא"כ היאך לא הזכירו חז"ל שמחלזון התכלת צבעו גם ארגמן?

ת: אין הכרח לומר שהארגמן של תורה בא מהמורקס, יט ואדרבה, בראשונים מבואר שארגמן נעשה מכנימת ה'לכא' (רמב"ם פיה"מ כללים ט א ורע"ב ס, רד"ק שרש ארגמן ודע"י ד ו), וגם לא היה הארגמן סגול (משנת ר' אליעזר פר' יד "ארגמן שהוא דומה לאש", אכרנאל במדבר ג' "ארגמן דומה לס", וע"ע בקונטרס מרכבו ארגמן שהוכיח כן מעשרות מקורות). מלבד זאת מהרמב"ם (כלי המקדש ח יג ובמל"מ ס) משמע שאין קפידה ממה נעשה הארגמן, ולכן לא הזכירו חז"ל את מקור הארגמן כלל.

שאלות על גוון התכלת

♦ כיצד נדע את הגוון ואת החוזק המדויקים של התכלת? **ת:** כיון שידוע לנו שקלא אילן הוא אינדיגו, אפשר לדעת הגוון^ט; ולגבי החוזק, כתב הרדב"ז (אלף תכא, עיי"ש שמוכיח כן מהרמב"ם) "שיש גוון תכלת שהוא שחור [כהה] הרבה, ויש שאינו שחור כל כך" [ומוכח מדבריו שאין בהירות מסוימת שמעכבת בתכלת, וכן מוכח מחיי המיוחדים להרשב"א בסוגיית מראה שני (מנחות מז:), וכ"כ בספר מעשי למלך על הרמב"ם (פ"ח מהל' כלי המקדש ה"ג)].

♦ כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (מנחות פ"ד מ"א) "ואינו נמצא בידינו היום לפי שאין אנו יודעים לצובעו, שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותה היום" ומשמע מדבריו שרק גוון מסוים כשר לתכלת.

ת: כוונת הרמב"ם שאין כל דבר כחול כשר לתכלת, כי אם צבע תכלת שנעשה מחלזון דוקא, וכן עולה מהתרגום החדש

לפיהמ"ש (הואלת המאור); ומה שכתב "שאינו אנו יודעים לצובעו", ר"ל משום שאין אנו יודעים מהו החלזון בכדי לצבוע ממנו [וכסיום דבריו: "שא"א לעשותה היום", שלא ייתכן לומר זאת אם כוונתו שהגוון המדויק לא ידוע] [וכן הביא הגר"מ טוקלינסקי בספר עיר הקדש והמקדש ח"ה פ"ה ממכתב של הגר"א הלוי הלכוט שצדק הרמב"ם במקורו הערבי [ובכת"ק], וכן מוכח מדברי הרדב"ז הג"ל שמדייק בדברי הרמב"ם עלמו שאין גוון מדויק מעכב].

♦ ברש"י (ע"ה"ת שמות כה ד, במדבר טו לה; וכן ברש"י ברכות ט: ד"ה תכלת) איתא שהתכלת צבעה ירוק.

ת: רש"י עצמו כתב (במדבר טו מ"א) "צבע התכלת דומה לרקיע המשחיר לעת ערב", ומוכח כמבואר בתוס' (וחולו מן: ד"ה אלא ירוקה, סוכה ל"א: ד"ה הירוק ככרתי) שהשם 'ירוק' כולל גם צבע כחול^ט (וכן פ"ה המשכיל לדוד את דברי רש"י בשמות). וכ"כ המרדכי (הל' נדה ס' תשלז, מובא ברמ"א יו"ד קפח ו) "בין מראה בל"א [כחול], בין מראה גע"ל [צהוב], בין מראה גרי"ן [ירוק], כולן בכלל ירוק הן" (ועי' פרי מגדים סי' ט אות ו שצ"ח זקנו של האל"ה רבה "היה טלית ירוק האקרא 'כלא' [כחול] בלשון אשכנז, זכר לתכלת").^ט

להערות ובידורים על הנכתב כאן, ולכל הערה בנושא התכלת, אפשר לפנות למייל: alon@techeiles.org ונשתדל לענות כפי האפשר.

ניתן לרכוש ציציות (בסבסוד למתחילים) וכן לקבל מידע על הנושא, בקו התכלת של ארגון 'וזכרתם': 0799-1000-65.

העלון נכתב בקיצור נמרץ, והרוצה להעמיק בסוגיא ימצא את מבוקשו בספרים והקונטרסים שנכתבו על נושא זה (ניתן להשיגם בקו הנ"ל), שם התייחסו לעוד הרבה פרטים בסוגיא, והרחיבו על הנושאים שהוצעו כאן בראשי פרקים בלבד.

מתוך הסכמת הג"ר משה מרדכי קארפ שליט"א לכתבי ר' אליהו טבגר שליט"א: ...ואף שלמעשה מכמה טעמים אי אפשר לחייב ללבוש התכלת כהוראת מרן הגר"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל], מ"מ בודאי אותם שזכו לברר הלכותיה ויצא להם כן ע"פ בירור פרטיה צריכין לקיימה ואין מושג של בושת פנים בקיום ההלכה, וגם מי שחשקה נפשו עכ"פ להדר לקיימה גם אם אין מחוייבין בכך ואף על צד ספק הרחוק בודאי הידור וחייבוב מצוה יש בזה וגדול שכרו...

מתוך הסכמת הג"ר עמרם אופמן שליט"א, דומ"ץ בד"ץ העדה החרדית, לספר לולאות תכלת: ...המעייין יראה שבמין זה של חלזון מיושב כל הקושיות ורגלים לדבר שהוא התכלת הנכון. **וכן כמה וכמה מגדולי הדור יראים ושלימים שהתחילו לקיים מצוות תכלת בצבעה**, והכל הולך קמעא קמעא, ונזכה בקרוב שכלל ישראל יקיימוהו ברוב עם – ונקווה שיהיה על ידי משיח צדקנו.

מתוך הסכמת הג"ר שמואל נדל שליט"א לספר חותם של זהב: ...מכל מקום אין מקום להטיל ספק במסקנה כי החלזון מורקס טרונקולוס הוא המקור האמתי לצבע התכלת... וכל הראיות לכאן שהם מביאים מהגמ' ומהמדרשים לשלול את זיהוי החלזון, הם דברים שאין בהם ממש, ואפשר לישבם בקל.

מתוך הסכמת הג"ר שלמה יוסף מחפוד שליט"א, לקונטרס חזרת התכלת לישראל: ...וראיתי כי כביר מצאה ידו לברר את זיהוי התכלת שהיתה נהוגה בימי רבותינו בימי קדם אשר בית המקדש היה על מכונו וישראל בתפארתו.

מתוך הסכמת הג"ר חיים ישראל הלוי בעלסקי זצ"ל, ראש ישיבת תורה ודעת, לספר לבוש הארון: ...וכנראה יש גם מה לסמוך על דברים אלה למעשה ... כי לא לחנם החזיקו בזה למעשה **כי הדברים נכונים** וח"ו לדחותם בקש...

מכתב של הג"ר יצחק שלמה זילברמן זצ"ל, בענין התכלת (קובץ פינת יקרת ז'): ...ולעצם הענין, אני עיינתי בענין התכלת יותר משנה ... ואני משוכנע בזה **בודאות גמורה שהדבר יצא מגדר ספק** ואין לדיין אלא מה שענינו רואות. והלואי ואחרים ג"כ היו משקיעים בזה עיון כל הצורך – אין לי ספק בזה שייגיעו למסקנה זו...

^ט והיינו שלא רק שנכלל כחול ב"ירוק", אלא שהיו שניהם נחשבים לגוון אחד בשם "ירוק" [וכמו ש"צהוב כינוהו חז"ל "ירוק בכ"מ], ובאמת אין עוד מילה ליחול' בלה"ק מלבד "ירוק".

^ט מלבד זאת יש מסורת ביד כל כלל ישראל שגוון התכלת הוא כחול; וכן כתבו: רס"ג (בתפסיה), ר' נחשון גאון (מובא בעיטור הל' ציצית), הרמב"ם (פיהמ"ש ברכות א ב מנחות ד א, ש"כ שתכלת היא 'אורק' - כחול), רבינו יונה (ברכות ד: מדפי הרי"ף), רבינו בחיי (שמות כח ו), החזקוני (שם כד ו), הרד"ק (שורש ת-כ-ט), המהר"ם מרונטבורג (ח"ד סי' תרלא), הרא"ש (חולין פ"ג סי' יט, ובתוס' הרא"ש חולין מו: ד"ה אלא, כתב כן בשם ר"ת) המהר"ם (סוכה לא:) ועוד הרבה; וכן העידו יוסיפון ופילון האלכסנדרוני שראו התכלת בעצמם, וכן הוא בתרגום עקילס הגר (מובא במדרש אסתר) ובתרגום השבעים. וכן נקטו למעשה אלו שעשו זכר לתכלת בטליתם (אליה רבה ט ה, ומובא בפמ"ג ט ו, לקט יושר בשם התרוה"ד עמ' יב, החוות יאיר בסי' מקור חיים סי' יח ס"ק ב, שו"ת שואל ונשאל ח"ג או"ח קיא, ערוך השולחן ט כו, וכן מנהג הרבה מהאדמו"רים וק"ק בעלזא בימינו). בתוס' סוכה (לא:) נראה שנוקט שיש בזה מחלוקת בין הבבלי והירושלמי, אך ייתכן לפרש שם שאין כוונתם אלא על הכרתי, עיי"ש.

^ט יש לציין שלא מצאנו בשום מקום בחז"ל התייחסות למקור הארגמן [ולכן נחלקו הקדמונים במקורו], ולכן אין באמת קושי בכך שלא כתבו שהוא נעשה מחלזון התכלת.

^ט באמת לא מתברר שהגוון המדויק מעכב, שבכ"מ שמצינו שיש הקפדה על גוון מדויק הגדירו אותו חז"ל בדקדוק רב, כמו במראות נדה נגעים וריאות; ובתכלת לא נמצאה בחז"ל שום הגדרה מדויקת.

^ט ולא מצינו באף אחד מהראשונים שעירבו בתוך הקלא אילן דברים אחרים בכדי להגיע לגוון התכלת [והרמב"ם כתב בהלכות ציצית שבאיסטיס לבדו - שהוא סוג של קלא אילן כמבואר בספר זכרון (סוף פ' שלח), ומתורגם לניל"ג: עיי' הרמב"ם פיהמ"ש (שבועות ז א), כמו קלא אילן - אפשר לזיף תכלת]. וגם א"א לומר שעירבו בו דברים אחרים, שהרי בב"ק (נג:) מבואר שקלא אילן מיוחד בכך שאינו יורד בצפון [ליבון חוק], וא"כ היה אפשר לבדוק קלא אילן בצפון, אם נאמר שהיה מעורב בו צבעים אחרים. גם מבואר ברש"י שם, שסתם קלא אילן [דהיינו לאו דוקא זה שנעשה לזיף את התכלת, שיהיה ענין לערב בו עוד סממנים לעשותו דומה לתכלת] דומה לתכלת. וכ"כ הנצי"ב בפירושו (עמק הנצי"ב על הספרי סוף פרשת שלח) שקלא אילן הוא "צבע הדומה לתכלת בלא שום הרבה ועירוב".

